

Соціально-філософський аналіз генезиса агресії людини

Елеонора Скиба, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Проаналізовано наукові теорії щодо природи агресивності людської поведінки в соціумі. Виявлено складові елементи агресії, їх різновиди та роль. У процесі дослідження оцінено вплив соціально-культурного дискурсу та стану громадянського суспільства на способи і форми прояву агресивності людини. Розглянуто принцип взаємодії інструментарних методів реалізації владних відносин в суспільстві і проявами людської агресії. Встановлено, що принцип методологічного плюралізму дозволяє вивчити антропологічну суть агресії, вивчити форми агресії крізь призму філософського теоретизування. Оцінено взаємодію і взаємовплив феномена агресії людини з такими соціальними системами, як влада, публічна дія, політична активність. Уточнено, що високий рівень агресії в сучасному суспільстві сигналізує про нездатність влади як соціального інституту впоратися з руйнівним ефектом людської агресії. Встановлена двоїста природа людської агресії, а саме: вплив як біологічних, так і соціальних детермінантів. Це розкриває той факт, що стан психіки зумовлюється факторами, що грають взаємно важливе значення. Визначено, що біологічна природа феномена агресії людини в процесі необхідності реалізувати соціально-значущі проекти активізується пізнавальним і емоційним процесам; вона піддається корекції конкретними соціальними умовами у поєднанні з попереднім навчанням особистості. Встановлено, що психічний стан, обумовлений як прагнення завдати шкоди суспільству або іншій особі має різні ступені вираження, різні мотиви і цілі. Проаналізовано, що зважаючи на такий складний характер феномену людської агресії соціальні чинники є в такій же мірі також відповідальними, як і біологічні. Розкрито сутність агресії як феномена, який детермінований різнорідними чинниками людського існування в світі. Психічна енергія, що виявляється в людині як свідомість, служить фактором подальшої еволюції людини, в тому числі і його психіки. Показано, що як особистість «творить» соціально-культурний дискурс суспільства, так і соціально-культурний дискурс примає участь у процесі конституювання особистості. Зазначено, що подвійність природи людської агресії приводить нас до висновку, що сучасна людина в цілях збереження себе і суспільства повинен поставитися відповідально до власних емоційно-психічних сплесків і навчитися інтегрувати їх в конструктивний напрям.

Ключові слова: насильство, суспільство, соціальний, агресія, влада, дія, інстинкт, сила, авторитет

Social-philosophical analysis of human's aggression

Eleonora Skiba, Dnepropetrovsk State University of Internal Affair

To analyze the nature of the aggressiveness of human behavior in society we are to characterize the components of aggression, their varieties and their role in the formation of socio-cultural discourse. Consequently when having studied different theories we see different forms of human aggression. To understand the essence of the aggressiveness is also necessary to trace the place and role of violence. Moreover we stressed it is important to analyze the interaction of instrumental methods for the realization of power relations in the society. To implement the intended goal, it is expedient to use the method of comparative analysis with the use of various approaches. As a result we see the principle of methodological pluralism make it possible to study the phenomenon of aggression, its forms and elements through the prism of philosophical and theoretical proves. The system approach provides the consideration of the problem in its correlation with such social systems as power, public action, and political activity. The high level of aggression testifies to the impossibility of modern society to cope with the destructive effect of this phenomenon. An approach to the phenomenon of aggression, which takes into account both the various factors, affected it, and the dual nature of human aggression, can help to solve the problem. Philosophical aspect of the analysis of human aggression points to the need to study socio-cultural discourse. The implementation of such an analysis indicates the need to follow the principles of methodological pluralism, which reveals the dual nature of human aggression. When studying the phenomena we can see the state of the psyche is predetermined by different factors that play a mutually important role. The biological nature in the process of the need to put into practice socially significant projects is intensified by

cognitive and emotional processes. But it can be corrected by the actual social conditions in combination with the previous learning of the individual.

As the result we signify that the analysis of socio-cultural discourse on the principles of methodological pluralism reveals the dual nature of human aggression. We proved that this mental state, defined as the desire to harm or damage another person, has different degrees of expression, different motives and goals. This diversity allowed analyzing that in anthropological aggression both are responsible social factors and biological factors. Such an analysis reveals the essence of aggression as a phenomenon that is determined by the heterogeneous factors of human existence in the world. Psychic energy, manifested in man as consciousness, serves as a factor in the further evolution of man, including his psyche. As the benefit of research we prove that this fact imposes responsibility both on the individual and on the socio-cultural discourse of society. Having established the dual nature of the nature of human aggression, we come to the conclusion that the modern people, in order to preserve themselves and society, must take responsibility to their own emotionally mental outbursts and integrate these outbursts into a constructive beginning. All social institutes must understand their direct responsibility in solving this problem. It is the single way to avoid the pattern of destructive violence in society.

Keywords: *violence, society, social, aggression, power, action, instinct, strength, authority*

Социально-философский анализ генезиса агрессии человека

Элеонора Скиба, Днепропетровский государственный университет внутренних дел

Проанализированы теории природы агрессивности человеческого поведения в социуме. Выявлены составляющие элементы агрессии, их разновидности и роль. В процессе исследования оценено воздействие социально-культурного дискурса, состояние гражданского общества на способы и формы проявления агрессивности человека. Рассмотрен принцип взаимовоздействия инструментальных методов реализации властных отношений в обществе и явлениями агрессии человека. Установлено, что принцип методологического плюрализма позволяет изучить антропологическую суть агрессии, рассмотреть ее формы сквозь призму философского теоретизирования. Оценено взаимодействие и взаимовлияние феномена агрессии человека с такими социальными системами, как власть, публичное действие, политическая активность. Уточнено, что высокий уровень агрессии в современном обществе указывает на неспособность власти справиться с разрушающим эффектом этого явления. Установлена двойственная природа агрессии человека. Это вскрывает тот факт, что состояние психики человека детерминировано факторами, играющими взаимно важную роль. Определено, что биологическая природа феномена агрессии человека в процессе необходимости реализовать социально-значимые проекты активизируется познавательным и эмоциональным процессам; она поддается коррекции актуальными социальным условиям в сочетании с предшествующим научением личности. Установлено, что психическое состояние, определяемое как стремление нанести вред или ущерб другому лицу, имеет разные степени выражения, разные мотивы и цели. Эта многоликость позволила проанализировать, что в антропологической агрессии социальные факторы также ответственны, как и биологические. Такой анализ раскрывает сущность агрессии как феномена, который детерминирован разнородными факторами человеческого существования в мире. Психическая энергия, проявляющаяся в человеке как сознание, служит фактором дальнейшей эволюции человека, в том числе и его психики. Все это накладывает ответственность, как на личность, так и на социально-культурный дискурс общества, оказывающего влияние на конституирование личности. Указано, что двойственность природы человеческой агрессии приводит нас к выводу, что современный человек в целях сохранения себя и общества должен отнестись ответственно к собственным эмоционально-психическим всплескам и научиться интегрировать их в конструктивное начало.

Ключевые слова: *насилие, общество, социум, агрессия, власть, действие, инстинкт, сила, власть*

Постановка проблеми

Трансформація суспільства принесла в соціальному плані великі розчарування. Науково-технічні досягнення, політичне звільнення колоній, крах авторитарних систем правління, тим не менш, не призвели до реалізації таких соціальних проєктів, що забезпечують формування суспільства вільного від насильства в різних формах його прояву. Постійний розвиток технологій і технічних засобів, набута незалежність певних народів і країн, формальне знищення відносин домінування і підпорядкування, повна зміна інформаційних зв'язків, глобальний рівень комунікацій не допомогли людині у вирішенні питання про причини агресії і, як наслідок, не допомогли вирішити проблему постійного відновлення агресії в суспільстві. Відбулася лише зміна форми домінування, придушення і насильства, змінилися складові і акценти прояву агресії, що, тим не менш, не призвело до викорінення існування агресії як суспільного явища.

В чому внутрішні і зовнішні причини агресії, чи, безумовно, закладена агресія в кожній людині на біологічному рівні? Яка причина, сутність агресії? Чи є агресія формою «вимушеного» опору, прояву своєї волі як обов'язкового початку особистості, формою відстоювання себе як особистості або важливих життєвих цінностей? Чи приречене людство жити на Землі в постійних війнах, бо така природа людини? Якщо так, то постає питання: оскільки акти насильства неминучі, закономірні як такі, що впливають із самої природи людини, то, вже в силу цього, чи є вони «справедливі», бо людина не в змозі перемогти свою внутрішню біологічну сутність? Або, можливо, людину в більшій мірі визначає її виховання, її освіта, оточення, тобто соціум? Якщо так, то, чи є «культування» людської природи, «створення» особистості головним конституруючим фактором? Які причини насильства одного індивідуума над іншим? У різних ситуаціях, вимагаючи, часом, від опонентів прямо протилежного, люди вдаються до насильства як до єдино дієвого способу досягнення мети. Яка природа насильства? Що є визначальним фактором сплеску агресії, яка інколи не має раціонального або логічно обгрунтованої для розумно мислячої людини підстави? Яка роль і ірраціонального в таких ситуаціях, чому вдаються різного роду маніпуляції з людиною, мислення якої, здавалося б, приймає принципи Прогресу?

Аналіз досліджень і публікацій

Природа агресії людини розглядається під різними кутами зору і в різних соціальних контекстах. Історико-філософський аналіз ідей мислителів головних наукових напрямків допомагає зрозуміти сутність та соціальну значимість феномену агресії людини, як трансформаційного процесу, як такого, що постійно здійснюється та зазнає постійного впливу соціально-культурного дискурсу. Роботи Р. Декарта, який сформулював теорію вроджених ідей, стали підґрунтям для подальших багатовікових суперечок про вроджену біологічно детерміновану схильність людини до насильства у всіх формах. Слідом за ним Дж. Локк здійснив аналіз витоків моральних принципів людини, використовуючи дані історії, релігії та оскаржуючи загальноприйняте в той час розуміння природи і сенсу вроджених ідей. Дослідження Г. Лейбніца про співвіднесення придбаного і природного та успадкованого представило не тільки відмінне від Р. Декарта розуміння вроджених ідей, а й критичний аналіз ідей Дж. Локка. Ця праця сприяла продовженню і поглибленню загального феномену людини. Т. Гоббс, аналізуючи соціально-культурні аспекти людської життєдіяльності, вказав на схильність людської природи пристрастям, визначив межі протиправної поведінки, яку він кваліфікував як гріх, вказавши, тим самим, на взаємодійність права, моралі і агресії. Тема генезису агресії знайшла відображення як в роботах класиків філософської думки, так і в дослідженнях сучасних фахівців різних галузей знання. Для сучасного розуміння складного феномену важливу роль відіграли не тільки роботи світського спрямування, а й богословського. Одним із таких прикладів може служити трактат П'єра Тейяра де Шардена «Феномен людини», де було поставлено завдання розглянути як тілесну, так і духовну природу людини у її взаємоважливому зв'язку. Це дозволило Шардену виявити відмінність психіки людини, як таку рису, що обумовлює феномен життя. Таке розуміння допомогло дійти до висновку необхідності розуміння людини як цілісного явища, де анатомія, психологія та культура мають однаково важливе значення. Роботи Х. Арендт проаналізували як конструктивну, так деконструктивну природу насильства, його сутність, забезпечили вивчення складових компонентів феномена насильства. Вподальшому, споглядаючи як конструктивну, так і деконструктивну природу насильства, А. Камю досліджує онтологічну сутність бун-

ту, як однієї з форм агресії. Питанням причин і форм насильства серед жінок присвячено дослідження Хелен Гевін і Терези Портер «Жіноча агресія» (2014 р.). Автори оскаржують широко поширений стереотип, що чоловіки більш схильні до агресії, ніж жінки. Проведений аналіз вивчає реакції соціуму на агресію жінок, на форми її прояву. Дана робота кидає виклик феміністкам, які доводять, що жінки, як група людей, більш співчутливі, ніж чоловіки і їм в меншій мірі властива агресія у вигляді насильства над іншими. Таким чином, вчені акцентують увагу, що не біологічні чинники є вирішальними для соціального прояву людської агресії, навпаки, агресія є явищем індивідуально-культурним, соціально-детермінованим. Такий ретельний і безкомпромісний аналіз був зроблений Гевін і Портер з метою для того, щоб, маючи повну і детальну картину, суспільство могло надати допомогу як асоціальним жінкам, так і їх жертвам. Автори відверто і неупереджено вивчають жіночу агресію, її мотиви і результати в практичній площині, тим самим руйнуючи культурні міфи про гендерну обумовленість агресії людини. Робота авторського колективу «Агресія і насильство. Соціально-психологічні перспективи» (2016) під редакцією Бреда Бушман, фахівця в соціальній психології, являє собою широкомасштабне сучасне узагальнення теоретичного знання суспільства про агресію. В роботі наведені останні дані когнітивних, нейропсихологічних і психофізіологічних досліджень мозку. Вчені представили результати вивчення психологічних чинників розвитку агресивної поведінки людини, а також проаналізували дані з точки зору цілей агресії і насильства. Були проаналізовані контекстуальні фактори ризику агресії, в тому числі, робота над наслідками несприятливих подій і остракізму, зброї та інших агресивних сигналів, включаючи агресивні ЗМІ, наркотики і алкоголь. З українських досліджень з філософії агресії необхідно відзначити роботу П. Гнатенка «Психологія агресивності людини» (2017). Автор однієї з перших в Україні монографій з філософії агресії робить аналіз феномена агресії в історико-філософському контексті. П. Гнатенко розглядає агресію як соціально-філософський феномен, вивчає генезис природи агресії людини в біологічному і соціальному аспектах. Чи є ця риса вродженою? Яка роль соціуму в питанні прояву агресії? Феномен агресії людської природи розкритий П. Гнатенко в контексті робіт видатних представників світової філософії. Серед них

такі як Декарт, Локк, Лейбніц, Гоббс, Гельвецій. Вчений звертає увагу, що XVII–XVIII століття в історії філософської думки характеризуються абсолютизацією або біологічного, або соціального початку в спробах зрозуміти природу агресії людини. У монографії висвітлюється процес становлення індивідуальності, особистості на прикладі робіт В. Дільтея, аналізуються типи агресії за Е. Фроммом, використовуються дані робіт біологів і генетиків, серед яких такі як Морріс, Лоренц. Феномен агресії розглядається як в ракурсі колективних дій (звір – натовп за Тардом), так і індивідуального бунту в трактуванні Камю. Здійснений історико-філософський аналіз дозволяє зрозуміти історичну логіку конституювання визначення і трактування феномена агресії людини найбільш повно, детально та всеохоплююче. Сам автор робить акцент на духовному факторі як вирішальному, визначаючи, що саме система соціальних цінностей формує людину в різні історичні періоди. Ці та інші роботи філософів дозволили простежити взаємозв'язок між природним і соціальним факторами щодо формування агресії людини.

Мета дослідження

Мета роботи – провести соціально-філософський аналіз існуючих основних теорій щодо природи агресії людини в соціумі; дослідити взаємозв'язок, взаємовплив трансформаційних процесів, що відбуваються в соціумі між особистістю та соціально-культурним дискурсом, дослідити інтерпретації причин агресії людини; простежити зміни у теоретичних дослідженнях щодо витоків та суспільного значення людської агресії; охарактеризувати складові елементи феномену агресії, їх різновиди та роль у формуванні соціально-культурного дискурсу. Необхідно простежити місце і роль насильства щодо формування особистості. Важливо провести аналіз взаємодії та взаємовпливу інструментальних методів реалізації владних відносин в суспільстві та встановити зв'язок соціально-культурного дискурсу і агресії як репрезентативного аспекту соціальних процесів та його антропологічне значення.

Виклад основного матеріалу

Історія людства демонструє різні форми прояву агресії людини. У спробі запропонувати модель оптимальних відносин філософи вивчають причини та елементи цього феномена, засоби соціальної сигніфікації і репрезентації різного роду людської агресії, ступені прояву та соціально-культурне значення агресії як явища людської

поведінки. Представники різних сфер знання досліджували і досліджують тему агресії людини у всій її повноті, роблячи аналіз цього феномена у всьому різноманітті його прояву та демонструючи відкритість і незавершеність цього явища як предмета вивчення.

Соціально-філософський аналіз з урахуванням історичного, діалектичного та порівняльного методів забезпечує дослідження як біологічних, так і соціальних чинників формування агресії людини. Наше уявлення про цей феномен піддається постійній корекції соціокультурними та економічними трансформаціями і ще чекає усвідомлення цього явища як процесу, що знаходиться в постійній кореляції з соціальними трансформаціями, процесу, що постійно знаходиться в стані активної дії.

Історико-філософський аналіз дослідження феномену агресії людини відображає діалектику відносин між ірраціональним і раціональним в роботах філософів і оцінками їх ролі в процесах конституювання суспільства та соціальних комунікаціях.

Ця проблема не одного разу розглядалася в наукових працях прикладного і теоретичного знання. Про надзвичайну складність зазначеного питання свідчить той факт, що представники різних епох і різних філософських шкіл знаходили неспростовні на той час аргументи, які безперечно підтверджували саме їх розуміння феномену агресії людини. І в той же час, позиція їхніх опонентів також знаходила свою аргументацію. Той факт, що дослідники минулого дотримувалися певного, різко та чітко позначеного бачення проблеми, є доказом, на наш погляд, не вузькості мислення, а навпаки – наслідком, з одного боку, прихильності до тієї чи іншої філософської школи і, з іншого боку, неможливості людського мислення охопити настільки значний і складний феномен як агресія людини.

Але саме така специфічна спрямованість і заглибленість аналізу в історичний контекст досліджень дозволила всебічно, повно, відповідно до історично доступних наукових фактів, скласти максимально точне розуміння моделі поведінки людини, що з застосуванням історичного, логічного і порівняльних методів дозволяє уявити явище агресії людини у всій його повноті та рівнем доступності для сучасного дослідника. Крім того, думається, і ця сучасна модель обмежена межами нашого пізнання, а значить, наступні мислителі відкриватимуть нові грані цього феномена природи людини.

Р. Декарт, як відомо, розробив теорію вроджених ідей, вказавши на первинність вродженого (Міркування про метод, 1637). Він вказав, що таке поняття як чеснота не має ніякого обґрунтування в світі матеріальному і не має ніяких причин для існування, крім тієї, яка виходить зі світу душі людської. Його знамените «Я є – значить існую» вказує на біологію як першопричину природи людини. Дж. Локк заявляє в якості джерела всього нашого пізнання не інтелект, а зовнішній досвід. Англійський філософ заперечує існування в душі неусвідомлюваних ідей. Пізнання істини, як він стверджує, відбувається через досвід. Але при цьому філософ наголошує на важливості природних здібностей, нахилів. Слідом за Локком вчені починають приділяти особливу увагу специфіці природи моральних принципів людини.

Р. Декарт також вказує на важливість в зв'язку з цим робіт Дж. Локка, який, заперечуючи теорію вроджених ідей Р. Декарта, підкреслює, що дотримання моральних принципів відбувається не тому що їх визнають вродженими законами, а тому, що вони зручні для підтримки порядку (Локк, 1985, с. 115).

Таким чином, Дж. Локк вважає важливим особливо підкреслити, що ця схильність душі до блага, до істини існує у нас в розумі не в якості якоїсь вродженої ідеї. Людина народжується в стані «*tabula rasa*», потрапляючи в соціальне середовище, виховується, навчається і формується внаслідок соціального впливу з урахуванням своїх природних нахилів та здібностей. Локк в роботі «Досвід про людське розуміння» заявляє, що якщо «хто дасть собі працю хоч скільки-небудь уважно вдуматися в діяльність сил розуму, знайде, що швидка згода розуму з деякими істинами залежить не від природженої фіксації і не від процесу міркування, а від здатності розуму» (Локк, 1985, с. 101).

Сьогодні для вирішення або хоча б попередження розповсюдження в суспільстві агресії як соціально-культурного або, в окремих випадках, політичного явища, необхідно зрозуміти механізм активізації агресії людини. Адже кожен із нас в тій чи іншій мірі проходить у своєму житті через випробування феноменом агресії. Необхідно зрозуміти, яку роль відіграють природні схильності і моральні принципи в способах і формах публічного прояву цієї психологічної особливості людини. Неможливо не погодитися, як нам здається, із зауваженням Локка, що коли люди починають міркувати, у них ще не існу-

ють утворені в душі ті загальні абстрактні ідеї, до яких відносяться загальні максими, помилково прийняті за вроджені принципи. Як Локк зазначає: «Вони насправді є відкриттями, істинами, впровадженими в розум (Виділено мною – Е. К. Скиба) (Локк, 1985, с. 117).

Якби вони були вродженими, їх не треба було б впроваджувати шляхом доведення. Як він пояснює, моральне правило не є вродженим, бо якщо було б вродженим, воно не могло б мати потребу в будь-якому доказі і воно повинно було б бути приємним і визнаним за незаперечну істину (Локк, 1985, там же).

Підкреслення необхідності доведення, як нам представляється, є свідченням особистого розуміння Локком як персональної відповідальності людини, так і відповідальності суспільства за форми і засоби прояву агресії. Як ми вважаємо, Локк бачить багатомірність і багатоструктурність природи моральних принципів людини.

Доброчесність схвалюють не тому, що вона вроджена, а тому, що вона корисна. Якби моральні принципи були закладені в душі у людини спочатку як вроджені, запитує Дж. Локк, то змогла би людина здійснювати всі ті незліченні звірства по відношенню до іншого, свідцтвами про які так сповнена історія? Г. Лейбніц в роботі «Нові досліді про людське розуміння» устами Теофіла висловлює необхідність використання нової системи, яка увібрала б у себе все різноманіття методів і принципів філософського освоєння існуючої картини світу. Він пише: «Я хотів би, щоб наш аналіз нічим не обмежували».

У цій фразі можна побачити усвідомлення великим німецьким вченим необхідності нової методології при дослідженні феномену агресії людини, методології, що отримала назву в наш час «методичний плюралізм». Лейбніц не просто визнає наявність вроджених ідей, заявляючи, що «не можна сумніватися в усіх вроджених принципах, я не згоден з тим, що ми можемо придбати всі свої знання без допомоги вроджених вражень», а й доповнює його глибинним аналізом, вказуючи, що «наявність досить загальної згоди між людьми є ознака, але не доказ існування вродженого принципу» (Лейбніц, 1983, с. 87). Для більш глибокого обґрунтування цієї теорії він дає своє пояснення поняттю «вроджені, або завдяки чому їх називають вродженими». Як він вказує, «це не просто якась гола здатність, яка полягає в одній тільки можливості зрозуміти їх, - це нахил, завдаток, преформация, яка визначає нашу душу і, завдяки якій, ці істини можуть бути вилучені з неї» (Лейбніц, 1983, с. 89).

Біологічне і індивідуально психічне найтіснішим чином переплітаються, взаємодіючи і взаємовпливаючі. Для розуміння природи агресії або насильства важливим є зауваження про взаємовплив прояву в людині природного і соціального. Теофіл, розмірковуючи про причини насильства у різних народів, показує, що ця агресія виходить дуже часто зі звичаю, традиції, виховання, але природний потяг є причиною того, що звичай найчастіше схилявся на бік агресії. Також, заявляє він, природний потяг є причиною виникнення традиції. Як нам здається, тим самим Лейбніц вказує на вродженно-соціальний характер агресії. Аналізуючи природу благих вчинків, Лейбніц вказує, що ми схильні до актів людинолюбства завдяки інстинкту, бо це нам подобається, і завдяки підказці розуму також, бо це є справедливим.

У цьому контексті доречно згадати Т. Гоббса, на думку якого, людина за своєю природою є тварина, обдароване розумом (Людська природа, 1640). Людське суспільство, проходячи першу стадію розвитку, перебуває в стані «війни проти всіх», керуючись природним правом, бажанням досягнення свого індивідуального щастя. Оскільки дії людини завжди причинно обґрунтовані, недосягнення своїх цілей породжує в людині прояв агресії. Але подолати цю агресію, за Гоббсом, можна лише за допомогою правил моральної розсудливості. Це є правила самообмеження індивідуального егоїзму через прийняття громадського договору, прийняття суспільних норм у вигляді підпорядкування законам цієї держави. Таке дотримання законів і є дотриманням норм чесноти.

У Гоббса держава у вигляді правових норм виступає фактором стримування агресивної, бажаної індивідуального задоволення, природи людини. Держава, встановлюючи цивільні закони, стримує агресію всіх проти всіх. Гоббс попереджає, що подолати саморуйнування людина може лише через своє підпорядкування закону, який керується загальним благом – здоровим глуздом – створює моральний клімат суспільства. Сильна держава, верховенство закону і права, забезпечення виконання законів, примус до загального блага – є підстави щасливого і процвітаючого людського суспільства. Він зазначає, що при відсутності громадянського стану завжди є війна всіх проти всіх (Гоббс, с. 95).

У контексті сучасного суспільства важливим є зауваження, що в такому середовищі люди живуть без будь-якої іншої гарантії безпеки, крім

тії, яку дає їм їх власна фізична сила і винахідливість. Вкрай важливим є уточнення Гоббса про важливість верховенства закону в питанні управління агресією. Він вбачає силу закону як засіб попередження війни всіх проти всіх і зазначає, що в іншому випадку в суспільстві не має місця для працьовитості, а є тільки вічний страх і постійна небезпека. Життя людини в таких умовах безпросвітне і короточасне. Держава у вигляді законів примушує людей дотримуватися природних законів, таких як право на життя, на безпеку і т. і. Подолання природної схильності людини до агресії, на думку Гоббса, є проявом верховенства закону. Ми бачимо, що біологічне може бути впорядковане через соціальне, через освіту і примус. Природу людини змінити не можна, але можна на неї впливати, культивувати.

Дослідники цього питання кожної епохи надихаються соціально-культурними оновленнями та намагаються зрозуміти складність феномену агресивності людини, розкрити таємницю управління агресією, зважаючи на соціально – культурні трансформації. Підтримуючи думку З. Фрейда, що агресія є постійним супутником людини, і бажаючи якщо не розгадати, то заглянути в саму суть цього феномена, Роберт Берон і Дебора Річардсон роблять свою спробу аналізу цього феномена в роботі «Агресія» (Берон Р., Річардсон Д., 1997). Мета їх дослідження – дати характеристику різних факторів, що сприяють прояву агресії у людини. У сучасному науковому світі висловлюються різко протилежні погляди щодо причин виникнення агресії, її природи і причинно-наслідкових зв'язків. Р. Берон і Д. Річардсон визначили, що при всій різноманітності та суперечливості теоретичних обґрунтувань, більшість цих обґрунтувань підпадає під одну з чотирьох наступних категорій. Агресія відноситься, відзначають вони, в першу чергу до: 1) вродженим спонуканням або задаткам; 2) потребам, які активізується зовнішніми стимулами; 3) пізнавальним і емоційним процесами; 4) актуальними соціальними умовами разом із попереднім навчанням. Як ми бачимо, при такому підході доводиться враховувати вплив і природних, і соціальних причин. Окремо відзначимо, що, на нашу думку, сила агресії, цілі її і спонукальні фактори можуть бути як по одній з вищевказаних причин, так і в силу всіх разом узятих.

Агресія має багато форм і видів прояву. Яке місце і значення бунту у цьому процесі? Яке співвідношення бунту і агресії? Бунт як потребу висловити свою волю і затвердити все те, що лю-

дина неявно відчуває в самому собі і хоче зберегти, артикулює А. Камю в роботі «Бунтуюча людина» (1951). Особистість завжди бажає і прагне досягти свого індивідуального щастя. Ми боремося, кидаємо виклик суспільству, щоб домогтися блага для себе. Досліджуючи бунт проти встановлених, нав'язаних суспільних відносин, Камю, заявляє, що ми маємо справу з ціннісним судженням, в ім'я якого бунтар відмовляється приймати нав'язане йому положення. Перед нами постає зворотна сторона насильницького втручання закону як втілення позитивного права, що, як відомо, ще не означає реалізацію природного права людини.

Але якщо бунт, в трактуванні А. Камю, є протест людини проти втручання в його долю і цей протест служить засобом вираження його розуміння, переконання, щодо права на конкретну дію, чи людина висловлює своє прагнення до свободи, то А. Гуггенбюль-Крейг в роботі «Благо Сатани. Парадокси психології» (Гуггенбюль-Крейг, 1997) розглядає цю проблему в іншому ракурсі і оголошує насильство як благословенну дію. Гуггенбюль-Крейг відзначає, що насильство, на думку більшості людей, – безумовне зло. «Чи так це?» – Задається він питанням, підкреслюючи що всі людські відносини, наскільки б не були вони пройняті любов'ю, являють собою більш-менш виражену боротьбу за владу, незалежно від того, чи то дружба, чи то шлюб, чи інша форма суспільних відносин. Тому, на переконання Гуггенбюль-Крейга, в тій чи іншій мірі, психологічне і фізичне насильство проявляються всюди (Гуггенбюль-Крейг, 1997, с. 64). Автор акцентує, що насильство часто виявляється засобом підтримування порядку в організації. Оскільки історія людства рясніє численними прикладами індивідуальної і колективної боротьби за владу із застосуванням сили, то феномен насильства не тільки переслідує людей всіх епох, а й надихає їх. Таке розуміння приводить Гуггенбюль-Крейга до визнання насильства як благословенного.

На його глибоке переконання, насильство не є патологія або результат соціальних та індивідуальних проблем. Насильство – природна схильність, яка є складовою і невід'ємною частиною людської істоти. Однак, визнаючи той факт, що насильство розуміється майже як синонім деструктивності і воно має на увазі вчинення дій, що йдуть проти волі людини, вчений пропонує розрізняти «насильство з Еросом» і «насильство без Еросу». «Насильство з Еросом» розуміється

Гуттенбюль-Крейгом як насильство, яке служить людській спільноті. «Насильство без Еросу», за класифікацією автора, передбачає застосування сили з метою руйнування.

Науковець зазначає, що певні люди, які за своєю суттю є деструктивні, знаходяться у владі своєї архетипічної тіні, свого внутрішнього «вбивці» – завжди і повсюдно. Такі люди в усі часи використовували і використовують насильство як головний засіб та форму дії, вважаючи свою думку єдиною вірною. Застерігаючи проти такого насильства, дослідник акцентує увагу на тому, що насильство – це не нейтральна енергія або інструмент, який можна без ризику застосовувати для захисту свого та чужого життя. З психологічної точки зору, зазначає він, насильство – сила як така, що близька до архетипічної тіні, і яка прагне до знищення, як до засоба вирішення будь-якої ситуації, навіть в тому випадку, коли ця сила служить добру. Розмірковуючи про питання, чи можливий мир без насильства, Гуттенбюль-Крейг чітко відповідає, що, на жаль, такий світ навряд чи можливий, оскільки архетипічна тінь – складовий елемент людської істоти.

Застосування психологічного або фізичного тиску в приватному або суспільному житті ставить людину на службу деструктивному і тому неодмінно містить в собі небезпеку того, що манія руйнування візьме верх над індивідом навіть в тому випадку, якщо він використовує насильство виключно в «еротичних», гуманних цілях.

Розуміючи, що люди прагнуть ухилитися від усвідомлення неможливості життя без насильства, вишукуючи при цьому мотиви людської жорстокості і знаходячи неймовірно безліч причин психологічного, політичного, економічного, релігійного та культурного характерів, дослідник застерігає, що насильство, як таке, не піддається поясненню. Причин його не існує, на думку Гуттенбюль-Крейга. Зазначимо, що дійсно дуже часто неможливо пояснити агресію з точки зору раціональної логіки. Але поспішно відкинута мислителями минулого ірраціональність, як обов'язково притаманна людині особливість мислення, на нашу думку, є потужним імпульсом думки і дії.

Насильство, на думку Гуттенбюль-Крейга, є невід'ємною рисою людини, яка пов'язана з архетипічною тінню, і яку він зазначає «внутрішнім вбивцею і самогубцем». Але в чому ж тоді благословення насильства? З його точки зору, для того, щоб продовжувати психологічний розвиток, людині необхідно вступати в конфронтацію з оточуючими людьми. Але свою зловісну архетипічну тінь, свого «внутрішнього вбивцю» необхідно інтегрувати. Та-

ким чином, людина стає резервуаром, в якому вирує деструктивна енергія, не випліскуючись, на щастя, назовні. Саме під час цього інтегрування енергії з іншими складовими відбувається розвиток людини.

У цьому, як нам здається, і є вихід для сучасної людини – поставитися відповідально до власних емоційно психічних сплесків і інтегрувати їх в конструктивне русло, прийняти індивідуальний виклик, якщо необхідно, збалансувати свою ірраціональність і раціональність. В такому випадку, особливу актуальність і значимість набувають морально-етичні установки, мораль розуміється як забезпечення права і закону у лоні державності.

Складну природу і багатозначність насильства бачила і вивчала Ханна Арендт. Аналізуючи природу цього феномену в роботі «Про насильство» (1969) вона вбачає в бунті акт творіння і сотворіння. Її головні тези: насильство є знаряддям досягнення мети; влада повинна стримувати насильство. Якщо насильство не стримується владою, то воно руйнує саму владу і встановлюється терор як система існування суспільства. Розмірковуючи про природу насильства, Арендт, підкреслює, що якщо для Гегеля людина формує себе через мислення, для Маркса – через працю, то, на її думку, людина, яка проходить шлях формування, творить себе, в процесі цього проявляє бунт (як насильство) як засіб індивідуальної екзистенції. Але, застерігає автор, мислення і праця відокремлюються від насильства цілої прірвою. Вказуючи на парадоксальність природи насильства, вона підкреслює, що тільки насильство як засіб подолання сталої ситуації – результативне (Арендт, 2014 року, с. 8).

В цьому її розуміння цього питання співзвучно з ідеєю А. Камю про бунт людини як спосіб заявити свою соціальну значущість. Практика насильства може мати як позитивний (як у випадку творення нового), так негативний (як у випадку підміни собою влади) характер. Аналізуючи бунти студентів у Франції та інших країнах світу в 1968 році, Арендт підкреслює, що причиною заворушень були оголошені найрізноманітніші види соціальних і психологічних чинників: надлишок потурання у вихованні в одній країні; вибухова реакція протесту на надлишок авторитету в іншій країні; нестача свободи або її надлишок в інших країнах; брак робочих місць або надлишок вільних робочих вакансій в різних країнах. Вона каже, що при всій їх достатній переконливості на місцевому рівні, різноманітність причин спростовуються тим фактом, що бунт студентів носив глобальний характер незалежно від причин.

Про загальний соціальний чи економічний показник не може бути й мови – причини були занадто

різні. В результаті, вимоги певних бунтів управління університетів задовольнило, вимоги інших – ні. Поступливість влади, як вказує Арендт, пояснюється тим, що сила і насильство виявляються успішними техніками соціального контролю, коли за ними стоять широкі маси населення. Лють бунтарів дорівнює силі тиску. Але, застерігає Арендт, бунт – це саме божевільна лють, яка перетворює все мрії бунтарів в кошмар.

Вказуючи на деструктивний характер люті, вона попереджає, що перемога запеклого бунту може привести тільки до зміни дійових осіб, але не до зміни самої системи управління. Тобто деструктивний бунт, маючи намір створення чогось нового саме в силу своєї люті, спонтанності є деструктивним за своїм характером, а значить не таким, що приводить до створення нового, такий бунт призводить лише до заміни осіб. що діють у рамках тієї ж незмінної системи.

В якості рушійної сили в створенні особистості Арендт бачить дію як процес. Але дія це має відмінний від деструктивності характер. Як ми пам'ятаємо з її роботи «Human Conditions» дія серед суспільства відмінна від праці або роботи, вона вказує, що така дія не має відношення ні до праці, ні до виробництва – це, в її розумінні, чиста взаємодія між людьми, цілком антропологічне, політичне явище, яке принципово виключає насильство. Її погляд на насильство – онтологічний. Повинно бути, застерігає вона, співчуття до індивіда, в ім'я маси людей не можна знищувати індивіда. Протилежна позиція і є насильством. Розуміючи, що життя в суспільстві наповнене насильством, Арендт ставить дуже важливе питання: чи можна в реальному світі уникнути насильства між людьми? Сфера політичного для Арендт, як відомо, це область комунікації. Але, застерігає вона, як тільки ми входимо в світ соціальних комунікацій, відразу виникає небезпека насильства. Таким чином, Арендт застерігає про важливість балансування між індивідом і суспільством. Дія має бути спрямована на енергію сотворіння, в рамках діяльності саме акт творення є мета цієї діяльності. Як підкреслює філософ, здатність з'єднати закон з індивідом в момент дії може вивести нас із зони насильства.

Арендт розділяє владу і насильство. Влада, на її думку, це обмежена або інституалізована сила. Вона заперечує ствердження, що насильство є яскравий прояв влади, вбачаючи у владі деяке пом'якшення насильства. Новітня форма панування в сучасному світі, як вказує Арендт, це бюрократія, особлива система складно заплутаної системи кабінетів, в цій системі ніхто з людей конкретно не є від-

повідальним. Це суцільне панування Нікого.

Влада, в розумінні Арендт, і панування мають різний онтологічний зміст. Вказуючи на сутність влади, Х. Арендт розуміє, що підтримка народу наділяє інститути держави владою і ця підтримка – це і є продовження згоди народу, який підтримав і тим самим створив ці закони, тобто прийняв участь у акті сотворіння.

Аналізуючі роль влади і насильства, Х. Арендт розділяє владу – power, міць – strength, силу – force, авторитет – authority, насильство – violence. Вона вказує, що деякі вважають їх синонімами, ґрунтуючись на подібності виконуваної функції. Але, як видно із запропонованих нею дефініцій, між ними існує онтологічна різниця. Ці явища можуть висвітлювати як відношення між людиною і суспільством, так і відзеркалювати засоби та форми влади в цих відносинах.

Влада відповідає людській здатності діяти узгоджено. Влада за Фуко та Арендт, не належить індивіду: вона належить групі і існує, поки ця група тримається разом. Як Арендт підкреслює, і в цьому вона сходиться з М. Фуко, «хтось при владі» означає, що група людей наділила його владою діяти від їх імені. Міць – властивість окремої індивідуальності, вона притаманна об'єкту або особі, належить їх характеру та проявляється по відношенню до інших речей або осіб. Але по суті міць від них не залежить. Сила – в звичайній мові є синонімом насильства, але в термінології це є позначення енергії, виробленої фізичними або соціальними рухами.

Авторитет – явище філології, явище відноситься до найскладнішого, з точки зору пояснення, феномену, тому в якості терміна часто використовується невірно. Відмінна ознака, на думку Арендт, що при наявності авторитету з боку тих, хто потребує покори не вимагає цього під примусом, підпорядкування здійснюється завдяки наявності авторитету. Насильство, в цьому відношенні, відрізняється інструментальним характером. Феноменологічно воно близьке до феномену «міць», оскільки знаряддя насильства створюється і використовується з метою збільшення міцності.

Вказуючі на парадоксальність природи насильства, Арендт зауважує, що існують спроби пояснити ірраціональне за допомогою раціонального і навпаки. Постає питання: чи можна зрозуміти раціональність насильства? Чи можна прийняти раціональність насильства?

Кризове мислення, яким характеризується наш час, вказує, на думку сучасних дослідників, на недооцінку значення ірраціональності як трансґресуючого фактора, що має потужні глибинні підстави в

глибинних архетипових рівнях людської свідомості. Українські вчені Романов М. М. і Петрушов В. Н., досліджуючи в роботі «Образ будущего: онтологический очерк о настоящем мире» ірраціональну ментальність, вказують, що вона породжує відповідний подієвий генезис, який вписується в загальний історичний процес протягом цілих тисячоліть аж до наших днів. Війни, революції, інквізиція, геноцид, тероризм, насильство в найзагальнішому сенсі ніколи не зникали з літопису буття, як зазначають вони.

Говорячи про витoki людської ірраціональності, вони вказують, що еволюційне злиття біологічного і психічного є лише природна передумова для виникнення «людини мислячої». Дослідники відзначають специфічну роль соціального контексту в процесі формування феномену агресії людини. На їхню думку, роль соціального фактора нестійка – він може бути то прогресуючим, то регресуючим. Соціальний опір: від невідконтрольного сплеску емоцій до безглузлого знищення собі подібних, змушує звернути нашу увагу на ірраціональне, несвідоме як одне з джерел. Конфлікти, які повсюдно відбуваються, демонструють наявність такої картини світу, де причинно-логічний зв'язок вже більше не простежується в своєму раціональному поясненні і не бачиться як логічно зрозуміле слідство. Ланцюг подій здається вже ірраціональним і несподіваним для людини з типом мислення епохи Прогресу.

Але якщо самою природою людини передбачена її ірраціональна сутність, міркують автори, то, можливо, ірраціональні спалахи агресії окремого індивіда мають свої передумови не тільки або не стільки в індивідуальному мисленні, скільки в загальному стані епохи, в якій людина живе. При всій захопленості раціональністю мислення, людина потрапляє в полон власної ірраціональності вчинків і власних ірраціональних експериментів зі свідомістю. Власне, наявність раціонального мислення, за визначенням, передбачає також наявність ірраціональності для досягнення балансу (Романов Н. Н. і Петрушов В. Н., 2017).

Таким чином, якщо через історію як картину світу людина відображає свою ментальність, а через слово відбувається усвідомлення себе як особистості, то в такому разі єдність раціонального та ірраціонального закладена в самій природі людини. Саме ця єдність допомагає вижити людині як виду, тобто архетипічні образи приходять на допомогу, коли раціональне невмозможливо. Романов і Петрушов, кажучи про природу агресії, вказують на відповідальність соціальних факторів за стан духовного самовиснаження людського суспільства, що стимулюється різними роду кризами. Вони підкреслюють, що життєвий світ людини в його феноменоло-

гічному сенсі наповнений нескінченними стресами невіри в кращу перебудову світу. В такому стані мислення відповідає лише на безпосередні загрози, тим самим, повертаючись до свого первісного стану. Під тиском таких чинників мислення втрачає креативний потенціал.

Як здається, питання можна поставити так: чи є насильство, агресія в будь-який їх формах результатом сплеску ірраціонального в людині або ж під сплеском ірраціонального криється виправдовування небажання мислити, небажання саморозвитку, самотворювання. Може це є завуальована спроба уникати відповідальності за формування у своєму бутті цінностей розвитку, конституювання засобів вирішення нагальних проблем конструктивними засобами.

Висновки

Філософські аспекти аналізу агресії людини вказують на необхідність дослідження соціально-культурного дискурсу для розуміння цієї проблеми. Виконання такого аналізу проголошує необхідність дотримання принципів методологічного плюралізму, що розкриває двоїсту природу агресії людини. Цей стан психіки зумовлюється факторами, що відіграють взаємне значення. Вважаємо, що біологічна природа в процесі потреби реалізувати соціально-значущі проекти активізується пізнавальним і емоційним процесами, але піддається корекції актуальними соціальними умовами в поєднанні з попереднім навчанням особистості.

Встановлено, що це психічний стан, обумовлений як прагнення завдати шкоди іншій особі, має різні ступені вираження, різні мотиви і цілі, форми і види. Ця багатогранність і багатолітність дозволила проаналізувати, що за антропологічну агресію відповідають як соціальні чинники, як і біологічні. Такий аналіз розкриває сутність агресії як феномена, який детермінований різнорідними чинниками людського існування в світі. Встановлено, що психічна енергія, що виявляється в людині як свідомість, служить фактором подальшої еволюції людини, в тому числі і його психіки.

Виявлено, що ці фактори накладають відповідальність як на особистість, так і на соціально-культурний дискурс соціуму, який через цивільні процеси і позитивне право «вгамовує» і «культивує» агресивну поведінку і агресивне волевиявлення. З'ясовано, тільки розуміючи життя як світ, що постійно змінюється, піддається трансформаціям, можна помислити і пізнати все різноманіття феномена агресії людини. Підкреслено, що нова філософська парадигма пізнання світу, а саме, концепція різноманітності, що дозволяє об'єднати множинність і протилежність, є необхідним робочим знаряддям для роботи з агресією людини.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Арентс Х. О насилии / Х. Арентс. – М.: Новое наследие, 2014. – 148 с.
2. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб: Питер, 2001. – 352 с.
3. Гоббс Т. Человеческая природа / Т. Гоббс // Сочинения в 2 т. – Т.1. – М.: Мысль, 1989. – 622 с.
4. Гнатенко П. Психология агрессивности человека / П. Гнатенко. – Киев: Наукова думка, 2017. – 172 с.
5. Гуттенбюль-Крей А. Благословенное насилие. В книге Гуттенбюль-Крейг А. Благо Сатаны. Парадоксы психологии / А. Гуттенбюль-Крей. – СПб., 1997. С. 64-79.
6. Декарт Р. Рассуждение о методе / Р. Декарт. Сочинения в 2 т. – Т. 1. – М.: Мысль, 1989. – 654 с.
7. Камю А. Бунтующий человек / А. Камю. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
8. Лейбниц Г. Новые опыты о человеческом разумении / Г. Лейбниц // Сочинения в 4-х т. – Т. 2. – М., 1983. – С. 75-93.
9. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении / Дж. Локк // Сочинения в 3-х т. – Т. 1., Т. 3. – М.: Мысль, 1985. – 621 с.
10. Романов Н. Н. Образ будущего: онтологический очерк о настоящем мире / Н. Н. Романов, В. Н. Петрушов. – Харьков: Издатель Алесандр Савчук, 2017. – 108 с.
11. Aggression and Violence. (A Social and Psychological Perspective) / ed. Brad J. Bushman. – Routledge, 2016. – 340 с.
12. Gavin H. Female Aggression / H. Gavin, T. Porter. – Wiley-Blackwell, 2014. – 240 p.

REFERENCES

1. Bushman, B.J. (Ed.). (2016). *Aggression and Violence. (A Social and Psychological Perspective)*. Routledge.
2. Arendt, H. (2014). *O nasilii [About violence]*. Moscow: Novoye Izdatelstvo [in Russian].
3. Beron, R., & Richardson, D. (1997). *Agressiya [Aggression]*. Saint-Petersburg: Peter [in Russian].
4. Camu, A. (1990). *Buntuyuschiy chelovek [The rebellious man]*. Moscow: Polyizdat [in Russian].
5. Descartes, R. *Rasyzhzhenie o metode [Discourse on the method]*. (Vol. 1). Moscow: Mysl [in Russian].
6. Gavin, H. & Porter, T. (2014). *Female Aggression*. Wiley-Blackwell.
7. Gobbs, T. (1989). *Chelovecheskaya priroda [Human nature]*. (Vol. 1). Moscow: Mysl [in Russian].
8. Gnatenko, P. (2017). *Psihologiya agressivnosti cheloveka [Psychology of human aggression]*. Kiev: Naukova Dumka [in Russian].
9. Guggenbuhl-Craig, A. (1997). *Blagoslovennoye nasilie. Blago Satany. Paradoxy psihologii [Blessed violence. In the book Guggenbuhl-Craig A. Blago Satan. Paradoxes of psychology]*. Saint-Petersburg: SPb [in Russian].
10. Leibniz, G. (1983). *Novye opyty o chelovecheskom razumeniyi [New experiments on human understanding]*. (Vol. 2). Moscow: Mysl [in Russian].
11. Locke, J. (1985). *Opyt o chelovecheskom razumeniyi [Experience about human understanding]*. (Vols.1-3). Moscow: Mysl [in Russian].
12. Romanov, N., & Petrushov, V. (2017). *Obraz buduschevogo: ontologicheskii ocherk o nastoyaschem mire [The image of the future: an ontological essay on the real world]*. Kharkov: Izdatel Aleksandr Savchuk [in Russian].

Елеонора Костянтинівна Скиба

Доктор філософських наук, доцент
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26

Eleonora Skiba

Doctor of Philosophy, Assoc. Prof.
Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Av., Dnipro, 49005, Ukraine

Email: eleonora.skiba@gmail.com

Цитування: Скиба Е. К. Соціально-філософський аналіз генезису агресії людини / Е. К. Скиба // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 5. – С. 66-76.

Citation: Skiba, E.K. (2019). *Sotsialno-filosofskyi analiz henezysa ahresii liudyny [Social-philosophical analysis of human's Aggression]*. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (5), 66-76.

Стаття надійшла / Article arrived: 15.04.2019

Схвалено до друку / Accepted: 17.05.2019